

**AYDAR ARNASOY QUSHLARINING IQLIMGA MOSLASHISHI
KO'PAYISHI****Saparova Lobar Bektemir qizi***Jizzax Davlad Pedagogika universiteti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi O'zbekistonning markaziy qismida joylashgan bo'lib, u turli xil qush turlari uchun muhim yashash joyi hisoblanadi. Bu hududda suv qushlari, yirtqich qushlar va quruqlikda yashovchi qushlarning ko'plab turlari uchraydi. Iqlim sharoitlari va ekologik omillar qushlarning moslashishi va ko'payish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada Aydar-Arnasoy hududida yashovchi qushlarning iqlimga moslashishi va ko'payish xususiyatlari tahlil qilinadi.*

Аннотация: *В этой статье Система озер Айдар-Арнасай расположена в центральной части Узбекистана и является важной средой обитания для различных видов птиц. В этом районе водятся водоплавающие птицы, хищные птицы и многие виды наземных птиц. Климатические условия и факторы окружающей среды оказывают существенное влияние на процессы адаптации и размножения птиц. В данной статье будут проанализированы особенности акклиматизации и размножения птиц, обитающих в районе Айдар-Арнасай.*

Abstract: *In this article, The Aydar-Arnasoy lake system is located in Central Uzbekistan and is an important habitat for a wide variety of bird species. Many species of waterfowl, Raptors, and terrestrial birds are found in the area. Climatic conditions and environmental factors have a significant impact on the adaptation and reproduction processes of birds. This article analyzes the climatic adaptation and breeding characteristics of birds living in the Aydar-Arnasoy area.*

Kalit soʻzlar: *Aydar-Arnasoy, qushlar, iqlimga moslashish, migratsiya, ko'payish, ekologiya, suv qushlari, yirtqich qushlar, oziqlanish, in qurish, tuxum*

qo'yish, tabiiy muhit, biologik xilma-xillik, himoya choralari, qurg'oqchil iqlim, migratsiya yo'llari, qushlarning yashash joylari.

Ключевые слова: Айдар-арнасой, птицы, акклиматизация, миграция, размножение, экология, водоплавающие птицы, хищные птицы, питание, строительство гнезда, откладывание яиц, природная среда, биоразнообразие, защитные меры, засушливый климат, миграционные пути, среда обитания птиц.

Keywords: Aydar-Arnasoy, birds, climate adaptation, migration, reproduction, ecology, waterfowl, birds of prey, nutrition, in-building, egg laying, natural environment, biodiversity, protective measures, arid climate, migration routes, bird habitats.

Aydar-Arnasoy Hududidagi Qushlarning Iqlimga Moslashishi va Ko'payishi

Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi O'zbekistonning markaziy qismida joylashgan bo'lib, u turli xil qush turlari uchun muhim yashash joyi hisoblanadi. Bu hududda suv qushlari, yirtqich qushlar va quruqlikda yashovchi qushlarning ko'plab turlari uchraydi. Iqlim sharoitlari va ekologik omillar qushlarning moslashishi va ko'payish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada Aydar-Arnasoy hududida yashovchi qushlarning iqlimga moslashishi va ko'payish xususiyatlari tahlil qilinadi.

Aydar-Arnasoy Hududining Iqlim Xususiyatlari

Bu mintaqa qurg'oqchil iqlimga ega bo'lib, yozda juda issiq va quruq, qishda esa sovuq bo'lishi mumkin. O'rtacha yillik yog'ingarchilik miqdori kam bo'lib, suv resurslari asosan Aydar-Arnasoy ko'llari va ularga quyiladigan daryolarga bog'liq. Ushbu iqlim sharoiti qushlarning yashash joylarini tanlashi va ko'payish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi.

Qushlarning Iqlimga Moslashish Mexanizmlari

Aydar-Arnasoy hududidagi qushlar quyidagi yo'llar bilan iqlim sharoitlariga moslashadi:

1. Migratsiya – Qushlarning ayrim turlari, masalan, oqqushlar va turnalar qishda iliqroq hududlarga ko'chib ketadi, yozda esa bu hududga qaytib keladi.

2. Tana tuzilishining moslashuvi – Issiq iqlimga moslashgan qushlar, masalan, qirg‘ovullar, ingichka va uzun oyoqlari orqali issiqlikni samarali tarqatadi.

3. Ovqatlanish odatlarining moslashuvi – Suv qushlari ko‘llardagi baliqlar va suv o‘tlari bilan oziqlanadi, quruqlikdagi qushlar esa hasharotlar va mayda kemiruvchilar bilan ovqatlanishga moslashgan.

4. Uy qurish joylarini tanlash – Ko‘pchilik qushlar in qurishda suv havzalari yaqinida yoki qamishzorlarda xavfsiz joylarni tanlaydi.

Ko‘payish Xususiyatlari

Aydar-Arnasoy hududida qushlarning ko‘payishi tabiiy omillar va inson faoliyatiga bog‘liq. Muhim jihatlar quyidagilardan iborat:

Tug‘ruq mavsumi – Ko‘pchilik qushlar bahor va yoz oylarida tuxum qo‘yadi, chunki bu davrda oziqa ko‘proq bo‘ladi.

In qurish joylari – Qushlar inlarini qamishzorlar, qoya bo‘shliqlari yoki daraxt shoxlariga quradi.

Tuxum va jo‘jalar xavfsizligi – Tabiiy yirtqichlar (tulkilar, ilonlar, yirtqich qushlar) va iqlim o‘zgarishlari qushlarning ko‘payishiga tahdid solishi mumkin. So‘nggi yillarda Chordara suv omboridan Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimiga chuchuk suv quyilayotgani yo‘q. Suv sathining pasayishi va tarkibining sho‘rlanishi natijasida qirg‘oqlari ayrim joylarda 15–50 m ga chekinib, 15–20 sm gacha tuz qatlami hosil bo‘ldi, suvning sho‘rlanish darajasi keskin oshdi. Senatorlar va Ekologiya qo‘mitasi rahbari o‘rinbosarlari Orol dengizining kuni boshiga tushishi mumkin bo‘lgan ekotizim muammolari haqida gapirdi.

Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimi boshiga Orol dengizining kuni tushishi mumkin. Senatning Agrar, suv xo‘jaligi va ekologiya qo‘mitasi raisining o‘rinbosari Risqul Siddiqov ko‘llar tizimining ekologik va biologik muhitini yaxshilash maqsadida «Aydar-Arnasoy ko‘l tizimi direksiyasi» DUK tashkil etilib, qurilish ishlari olib borilayotganini ta’kidladi. Sohilbo‘yi hududlarida baliqchilik xo‘jaliklari, inkubatsiya ustaxonalari va baliq yetishtirish hovuzlari barpo etilmoqda. Shu bilan birga, Jizzax va Navoiy viloyatlarida joylashgan Aydarko‘l, Tuzkon va Sharqiy

Arnasoy ko'llarini o'z ichiga olgan ko'llar tizimidan foydalanishda bir qator muammoli masalalar saqlanib qolmoqda.

Ko'llar tizimining suv hajmi 1994–2000 yillarda 44,1 milliard kub metrni, hududi 350 ming gektarni, uzunligi esa 250 kilometrni tashkil etgan bo'lsa, 2013–2021 yillarda suv yetishmovchiligi tufayli Qozog'istonning Turkiston viloyati hududida joylashgan Chordara suv omboridan ko'l tizimiga suv tashlanmagani bois suv hajmi 37,7 milliard kub metrgacha kamaydi, dedi senator.

Risqul Siddiqov ko'llarda suv sathi 2 m ga pasayganini, minerallashuv darajasi 10 yil ichida 5,1 g/l dan 8,6 g/l gacha oshganini, Boymurod hududi atrofida esa bu ko'rsatkich 12 g/l dan oshganini ta'kidladi.

«Suv sathining pasayishi va suv tarkibining sho'rlanishi natijasida ayrim qirg'oqbo'ylari 15–50 metrgacha ortga chekinib, shu chekingan maydonda 15–20 sm, ba'zi joylarda undan ham yuqori hajmda tuz qatlami hosil bo'lgan. Bu esa kuchli shamol vaqtida tuzli changlarga sabab bo'lishi olib kelmoqda. Shu bilan birgalikda, qishloq xo'jaligidagi ekin yer maydonlariga va inson salomatligiga ta'sir ko'rsatmoqda», — dedi u. Uning so'zlariga ko'ra, ko'llar tizimida baliqchilik tarmog'ini rivojlantirish borasidagi ishlar ham yetarlicha yo'lga qo'yilmagan. Baliq zaxiralarining saqlanishi va muhofaza qilinishini nazorat qilish tizimi noto'g'ri yo'lga qo'yilgani sababli noqonuniy baliq ovlash holatlari ko'payib bormoqda.

Ko'l tizimi hududida belgilangan me'yorlar asosida tizimli baliqlantirish, baliq mahsulotlarini qayta ishlash, ekoturizmni rivojlantirish, suvning sho'rlanish darajasini yumshatish ishlari tashkil etilmagan.

Baliq ovlash konturlarini ijaraga berish, ijara haqini undirish, baliq zahiralarini muhofaza qilish, baliq ovlash qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish, baliq ovlashda foydalaniladigan asbob-uskunalarni hisobga olish va nazorat qilish turli davlat organlari zimmasiga yuklatilgan, ularning faoliyati muvofiqlashtirilmagan, dedi senator.

U ko'l tizimidan foydalanish bilan bog'liq hujjatlardagi nomuvofiqliklar haqida ma'lum qildi. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi nazorat

bo'yicha hududiy inspeksiyalariga Aydar-Arnasoy ko'llar tizimini muhofaza qilish bo'yicha shtat birliklari ajratilmagan. Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish qo'mitasi raisi Boriy Alixonov Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi paydo bo'lgan 1969 yildan yarim asr o'tganini va bu yerda tegishli ekotizim shakllanganini eslatdi. Uning so'zlariga ko'ra, oxirgi yillarda ko'llar holatining yomonlashuv tendensiyasi kuzatilmoqda.

«Birinchidan, hozir minerallashuv haqida gap ketdi. Agarda kelgusida sho'r suvlar oqibatida Aydar-Arnasoy suvining minerallashuv darajasi ko'payib boradigan bo'lsa, hozir 12 g/l deyapti, Aydar tarafda hatto 14 ga ham chiqqan. 17 g/l bo'ladigan bo'lsa, chuchuk suvda yashaydigan baliqlarning yashashga imkonlari yo'qoladi. Ya'ni baliqlarning o'z-o'zidan urchishi, o'z-o'zidan chovoqlashi masalasi yo'q bo'ladi. Ya'ni chuchuk suvda tabiiy usulda baliq ovlash umuman mumkin bo'lmay qoladi», — dedi senator.

Xulosa

Aydar-Arnasoy hududidagi qushlar qurg'oqchil iqlim sharoitlariga moslashib, migratsiya, oziqlanish va in qurish kabi mexanizmlar orqali yashashga moslashgan. Ularning ko'payishi tabiiy muhit va inson faoliyatiga bog'liq bo'lib, ekologik muvozanatni saqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda bu hududni himoya qilish choralari ko'rilmasa, qushlarning yashash joylari qisqarishi va ayrim turlar kamayishi mumkin. Shuning uchun ushbu hududdagi qushlarni himoya qilish va ularning ko'payish sharoitlarini yaxshilash bo'yicha tadqiqotlar davom ettirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. B.S.Islomov, M.A.Hasanov Botanika (darslik). (2)Samarqand 2020.
2. O'. Prator, A.S. To'xtayev, F.O'. Azimova. Botanika Toshkent - 2005.
3. I.Xamdamov.,I.Shukrullayev.,YE.Tarasova. va boshqalar. (1).Botanika asoslari.T., "Mehnat", 1990-yil
4. Lavrenova G. V., Lavrenov V. K. Dorivor o'simliklar entsiklopediyasi. 2-jild. - Donetsk: Donechchina, 1997. - S. 422
5. Tursunboeva Gulbahor Sultanovna, Komilova Shoir Rafiqovna.(3) Botanika asoslari (o'quv qo'llanma). Toshkent 2009.

6. Xolida Mirfayoz qizi Maxkamova. Botanika.T. «O‘qituvchi», 1995 yil.
7. O’. Prator, L.Shamsuvaliyeva, E.Sulaymonov, X.Axunov, k.Ibodov, V.Mahmudov. Botanika (morfologiya, anatomiya, sistematika, geobotanika). Talim nashriyoti Toshkent-2010.
8. S. M. Mustafayev Botanika(1)(anatomiya, morfologiya, sistematika). Toshkent ‘‘O‘zbekiston’’ 2002
9. A.A. Matkarimova, T.X. Mahkamov, M.M. Maxmudova, X.Ya. Azizov, G.B. Vaisova Botanika (o‘quv qo‘llanma) Toshkent-2018.
10. Maxmedov A., Togaev I. U. Yuksak osimliklar boyicha amaliy mashg‘ulotlar. Toshkent «Universitet». 1994y
11. Maxmedov A. M. Botanika fanidan ma`ruzalar. F. 2003
12. O.Mavlonov “Biologiya”. – Toshkent “Nihol”, 2008, 512 bet.
13. R.N.Babayeva “Botanika va o‘simliklar fiziologiyasi” – Toshkent 2016
14. I.U. Tog‘ayev va boshqalar “Botanikadan amaliy mashg‘ulotlar” Toshkent 2002.